

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

29|2·2024

Meščanstvo kot umetnostni naročnik
na Kranjskem in Štajerskem

The Bourgeois Art Commissions
in Carniola and Styria

Založba ZRC

LJUBLJANA 2024

Acta historiae artis Slovenica, 29/2, 2024

Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem

The Bourgeois Art Commissions in Carniola and Styria

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition) **ISSN 2536-4200** (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief

Katarina Mohar

Urednika številke / Edited by

Franci Lazarini, Renata Komić Marn

Uredniški odbor / Editorial board

Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board

Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo), Hellmut Lorenz (Wien),

Milan Pelc (Zagreb), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing

Oliver Currie, Darja Gabrovšek Homšak

Prevodi / Translations

Renata Komić Marn, Vesna Krmelj, Franci Lazarini, Andrej Rahten, Polona Vidmar, Barbara Vodopivec

Oblikovna zasnova / Design

Andrej Furlan

Prelom / Layout

Nina Semolič

Naslov uredništva / Editorial office address

Acta historiae artis Slovenica

Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija

ahas@zrc-sazu.si; <https://ojs.zrc-sazu.si/ahas>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in

Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA, DOAI

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €

Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €

Letna naročnina za študente in dijake / Annual subscription students: 25 €

Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija

E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

AHAS is published with the support of the Slovenian Research and Innovation Agency.

Tisk / Printed by

Naklada / Print run: 400

Revija AHAS je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY.

To ne velja za slikovno gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

AHAS Journal is freely available immediately upon publication under the terms of the CC BY licence.

This does not apply to images marked with the © symbol and the name of the copyright holder.

PREDGOVOR

MEŠČANSTVO KOT UMETNOSTNI NAROČNIK NA KRANJSKEM IN ŠTAJERSKEM

Pričujoča tematska številka revije *Acta historiae artis Slovenica* prinaša šest znanstvenih prispevkov, nastalih v sklopu temeljnega raziskovalnega projekta *Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja* (J6-3136), ki od leta 2021 poteka na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru ter na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta in Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU. Projekt, ki se bo zaključil marca 2025, sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Znanstveno izhodišče projekta je dejstvo, da se je v zadnjih dveh desetletjih precej povečalo število raziskav umetnostnega naročništva na Slovenskem, pri čemer so sprva prednjačile študije cerkvenega naročništva, v zadnjem desetletju pa se je, sočasno z raziskavami zgodovine slovenskega plemstva, povečalo tudi število raziskav plemiškega naročništva, še zlasti za obdobje zgodnjega novega veka. Popolnoma spregledano pa je ostalo meščansko naročništvo, ki je ključno zaznamovalo zlasti 19. in prvo polovico 20. stoletja. V tem projektu se zato raziskuje meščanstvo v dveh osrednjih slovenskih deželah, Kranjski in Štajerski, v vlogi naročnika umetnostnih del, pri čemer so obravnavane različne zvrsti likovne umetnosti (arhitektura, kiparstvo, slikarstvo, uporabna umetnost), in sicer tako zasebna kot javna naročila. Časovno smo se osredotočili na obdobje od dunajskega kongresa oziroma začetka predmarčne dobe (1815) do začetka druge svetovne vojne (1941), ko beležimo tudi največjo naročniško aktivnost meščanstva. V obravnavanem obdobju predstavlja pomembno cezuro konec prve svetovne vojne in razpad Avstro-Ogrske (1918), ki je temeljito spremenil politično in kulturno stvarnost obeh v projektu obravnavanih dežel. Za obdobje do leta 1918 je značilna postopna afirmacija meščanstva, ki je sčasoma prevzelo večino političnih, gospodarskih in kulturnih pobud, hkrati s spremembo njegovega družbenega položaja pa se je pojavila tudi potreba po samoreprezentaciji, tudi s pomočjo likovne umetnosti. Ta se kaže tako v zasebnih (vile in drugi tipi zasebnih bivališč, zbirateljstvo starejših umetnin, naročila slik, še zlasti portretov) kakor tudi javnih naročilih (javne stavbe, zlasti tiste s področja kulture, javni spomeniki). Zaradi večstoletne pripadnosti habsburški monarhiji je opazna tesna naslonitev na likovno in kulturno dogajanje na Dunaju, pa tudi v drugih umetnostnih središčih, na primer v Gradcu in Pragi. Hkrati je bil to čas postopne emancipacije narodov ter oblikovanja političnih strank in parlamentarnega življenja v današnjem pomenu besede, kar je v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno rezultiralo v močni politizaciji javnega in zasebnega življenja, ki se kaže zlasti v katoliško-liberalnih in slovensko-nemških konfliktih; na likovno umetnost so močno vplivali zlasti slednji. Zaradi obsežnosti tematike smo člani projektne skupine izbrali več študij primerov, pri čemer smo si prizadevali za enakomerno zastopanost obeh zgodovinskih dežel, naročil iz časa habsburške monarhije in Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije, različnih umetnostnih zvrsti ter javnih in zasebnih naročil, eden od poudarkov projekta pa je namenjen tudi nacionalnemu vidiku, zato so med raziskanimi naročniki tako pripadniki slovenske

kot tudi nemško govoreče skupnosti. Del naših raziskav je objavljenih v pričujoči številki revije *Acta historiae artis Slovenica*.

Kot drugod po srednji Evropi je bila tudi na Slovenskem prva polovica 19. stoletja čas postopne uveljavitve meščanstva. Gre za čas predmarčne dobe, hkrati pa za obdobje začetkov industrializacije, ki se je odražala tudi v urbanističnem in arhitekturnem razvoju mest. Polona Vidmar v svojem prispevku obravnava mariborsko arhitekturo z elementi neoklasicizma in bidermajerja v kontekstu gospodarskega razvoja mesta, v katerem so bili v prvi polovici 19. stoletja za novogradnje najzaslužnejši podjetniki, ki so se ukvarjali z živilsko proizvodnjo ali pa so bili lastniki pohorskih steklarn. V prispevku je na podlagi še neobjavljenih načrtov, fotografij in pisnih virov dopolnjeno dosedanje vedenje o zgodnji mariborski industrijski arhitekturi, stanovanjskih stavbah prvih mariborskih podjetnikov ter o stavbnih mojstrih in arhitektih, ki so delovali po njihovem naročilu.

Naročila portretov sodijo med temeljne naročniške naloge meščanstva v 19. stoletju. Kot osnovno sredstvo reprezentacije so bili portreti prisotni v vsakem meščanskem bivališču, množično povpraševanje, zlasti v bidermajerski dobi, pa je omogočilo nekaterim – danes večinoma pozabljenim – slikarjem, da so se preživljali skorajda izključno s portretiranjem. Renata Komić Marn v prvi temeljiti raziskavi življenja in opusa slikarja Carla Vogla (1820 – po 1862) evidentira njegova znana dela ter analizira njegove doslej nepoznane ponavljajoče se migracije iz Gradca na jug habsburške monarhije (v Ljubljano in Maribor ter na Hrvaško), ki jih je spodbujala potreba po novih naročilih. Članek prinaša tudi zanesljivo identifikacijo mnogih od Voglovih premožnih in kulturno ozaveščenih naročnikov iz Gradca in Ljubljane ter analizira njihovo vlogo v meščanski družbi okoli srede 19. stoletja.

Čas pozne habsburške monarhije je zaznamovala vse večja politična diferenciacija, še zlasti pa naraščajoči spori med slovensko in nemško skupnostjo. Medtem ko sta delovanje in tudi umetnostno naročništvo prve skupnosti relativno dobro poznana, pa kulturne aktivnosti druge postopoma odkrivamo šele zadnja leta. Franci Lazarini tako obravnava izbrana arhitekturna naročila nemško govoreče skupnosti na Kranjskem in Štajerskem na prehodu 19. v 20. stoletje. Osredotoča se na izbrane primere javnih stavb, in sicer na nemške hiše (družabna središča nemške skupnosti), gledališča in evangeličanske verske objekte, pri čemer izpostavlja tudi propagandno vlogo omenjenih objektov. Poseben poudarek pa namenja umetnostnim povezavam z nemško skupnostjo v čeških deželah (zlasti na Moravskem in v Sudetih), ki se kaže tako v zgledovanju po tamkajšnjih zgradbah kot v delovanju istih arhitektov.

Barbara Vodopivec na primeru družine Oblak z Vrhnike osvetljuje določene elemente utrjevanja meščanstva na Slovenskem konec 19. in v začetku 20. stoletja, kot so gimnazijska in univerzitetna izobrazba, ustrezna zaposlitev, življenjski slog in medsebojne sorodstvene povezave. Pri tem še posebej izpostavlja življenjsko pot sodnika Augustina Oblaka (1867–1935). Na ta način njen prispevek pogloblja razumevanje sloja, ki je sooblikoval urbanistično, arhitekturno in umetnostno podobo takratnega prostora. Družina Oblak je bila sorodstveno povezana z močnimi družinami na Vrhniki, v Logatcu in Škofji Loki, kar omogoča vpogled v življenje meščanstva na prelomu stoletja ne le v središčih, kot je bila Ljubljana, ampak tudi v manjših krajih na Slovenskem.

Andrej Rahten s svojo študijo povezuje obdobji Avstro-Ogrske in prve Jugoslavije. Osredotoči se na tri slovenske politike, ki so delovali v prvi polovici 20. stoletja, a so bili različnih svetovnonazorskih prepričanj in strankarskih opredelitev: Josefa Schwegla (1836–1914), Ivana Šveгла (1875–1962) in Antona Korošca (1872–1940). V raziskavi ovrednoti poglede omenjenih politikov na umetnost, pri čemer sta na prvem mestu izpostavljeni njihova zbirateljska in donatorska dejavnost.

Razpad Avstro-Ogrske in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (kasnejše Kraljevine Jugoslavije) je prinesel precejšnje spremembe v kulturni situaciji na nekdanjem Štajerskem

in Kranjskem. Med drugim se je precej povečal pomen Ljubljane, ki je dokončno pridobila vlogo političnega, gospodarskega in kulturnega središča Slovencev. Med pomembne dejavnike gospodarskega in kulturnega življenja prestolnice je sodil tudi danes večinoma pozabljeni Ljubljanski velesejem, ki je z velikim obsegom naročil in največjo razstavno zmogljivostjo pomembno oblikoval in preoblikoval obseg in naravo javnega prostora. Vesna Krmelj v svojem članku obravnava nastanek, pomen in delovanje Ljubljanskega velesejma, osredotoča pa se tudi na vprašanje, kako je umetnostna zgodovina v okviru ljubljanskega sejma sodelovala pri procesih državitvornosti, oblikovanja državljske identitete in modernizacije in jih podpirala.

Projektna skupina se zahvaljuje uredništvu revije *Acta historiae artis Slovenica* za možnost objave dela projektnih spoznanj, sodelavkam in sodelavcem Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU za vso pomoč in podporo pri nastanku pričujoče številke, lektorjema za temeljit jezikovni pregled ter seveda Javni agenciji za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, ki je omogočila izvedbo projekta in izid revije. Urednika tematske številke upava, da bodo prispevki spodbudili raziskovalce različnih strok k nadaljnjim raziskavam našega meščanstva, njihovega umetnostnega okusa in naročniške vloge, pa tudi kulturnega življenja na Slovenskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja.

Franci Lazarini
Renata Komić Marn

FOREWORD

BOURGEOIS ART COMMISSIONS IN CARNIOLA AND STYRIA

This special thematic issue of *Acta historiae artis Slovenica* presents six scholarly contributions stemming from the basic research project *Bourgeois Art Commissions in Carniola and Styria in the 19th and the First Half of the 20th Century* (J6-3136). The project, ongoing since 2021, is being conducted by the Department of Art History at the Faculty of Arts, University of Maribor, as well as the France Stele Institute of Art History and Milko Kos Historical Institute at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU). The project, co-funded by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS), is set to conclude in March 2025.

The project's research framework builds on the notable increase in studies on art patronage in Slovenia over the past two decades. Initial studies predominantly focused on ecclesiastical patronage, while more recent research, particularly over the past decade, has explored noble patronage, especially in the Early Modern period. However, bourgeois patronage, a key feature of the 19th and the first half of the 20th century, has been almost entirely overlooked. This project, therefore, investigates the bourgeoisie in the two central Slovenian historical provinces, Carniola and Styria, as patrons of various forms of fine art (architecture, sculpture, painting, and applied arts), covering both private and public commissions.

Chronologically, the study focuses on the period from the Congress of Vienna and the beginning of the *Vormärz* era (1815) to the outbreak of World War II in Yugoslavia (1941), which marked the zenith of bourgeois patronage. A key turning point during this period was the end of World War I and the dissolution of Austria-Hungary (1918), which profoundly altered the political and cultural landscape of the two provinces. Up until 1918, the gradual ascension of the bourgeoisie culminated in their dominance in political, economic and cultural initiatives. Alongside their changing social status emerged a need for self-representation, often through art. This need was manifested in both private commissions (villas, other residential buildings, the collection of antiques and contemporary artworks, especially portraits) and public projects (civic architecture, especially cultural institutions, public monuments). Owing to the centuries-long affiliation with the Habsburg Empire, there is a noticeable alignment with artistic and cultural developments in Vienna, as well as in other artistic centres such as Graz and Prague. At the same time, this was a period of gradual national emancipation as well as of the formation of political parties and development of parliamentary life in the modern sense of the word, which, in the decades leading up to the First World War, resulted in a significant politicization of public and private life, particularly reflected in Catholic vs. liberal and Slovene vs. German conflicts, which in turn had a notable impact on the visual arts. Given the breadth of the topic, the members of the project team focused on specific case studies, encompassing commissions from the Habsburg monarchy and the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (later Yugoslavia), various artistic genres, as well as public and private commissions, and aimed for a balanced representation of both historical provinces (Carniola and Styria). One of the project's leitmotifs is the national dimension, which is why the patrons studied include members of both the Slovene and German-speaking communities. Part of our research is published in this issue of the journal *Acta historiae artis Slovenica*.

As elsewhere in Central Europe, the first half of the 19th century in Slovenia was a period of gradual establishment of the bourgeoisie. This was the period of the *Vormärz* and of the begin-

nings of industrialization in the Habsburg Empire, both of which left their mark on the urban and architectural development of cities. In her contribution, Polona Vidmar examines Maribor's architecture, focusing on Neoclassicist and Biedermeier features in the context of the city's economic development. During the first half of the 19th century, new construction was driven primarily by entrepreneurs involved in food production or who owned glassworks on the Pohorje hills. Based on unpublished plans, photographs and written sources, the article expands current knowledge of early industrial architecture in Maribor, of the residential buildings commissioned by the city's first entrepreneurs as well as of the master builders and architects who worked on them.

Portrait commissions were among the fundamental patronage activities of the bourgeoisie in the 19th century. As a primary means of representation, portraits had pride of place in every bourgeois household. The high demand for portraits, particularly during the Biedermeier era, enabled some painters—now mostly forgotten—to make a living almost exclusively from portrait painting. In the first comprehensive study of the life and oeuvre of the painter Carl Vogl (1820–after 1862), Renata Komić Marn documents his known works and analyses his previously unknown recurring journeys from Graz to the southern regions of the Habsburg monarchy (Ljubljana, Maribor, and Croatia), motivated by the need for new commissions. The article also provides a reliable identification of many of Vogl's wealthy and culturally aware patrons from Graz and Ljubljana, and examines their role in the bourgeois society of the mid-19th century.

The period of late Habsburg Empire was characterized by increasing political differentiation and particularly increasing conflict between the Slovene and German communities. While the activities and artistic patronage of the former are relatively well-known, the cultural activities of the latter have only begun to be uncovered in recent years. Franci Lazarini examines selected architectural commissions of the German-speaking community in Carniola and Styria at the turn of the 20th century. He focuses on specific examples of public buildings, the so-called *Deutsche Häuser* or "German houses" (that is social centres for the German community), theatres and Evangelical religious edifices, highlighting the propagandistic role of the buildings. He identifies key artistic connections between the German communities in Slovenia and the Czech lands (particularly in Moravia and the Sudetenland), which are reflected both in the architectural influence of local buildings and in the fact that the same architects worked in both areas.

Barbara Vodopivec, using the example of the Oblak family from Vrhnika, sheds light on certain elements of the consolidation of the bourgeoisie in Slovenia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, such as grammar school and university education, employment, lifestyle and familial connections. The author highlights the case of judge Augustin Oblak (1867–1935). Vodopivec's contribution deepens our understanding of the social class that shaped the urban, architectural and artistic landscape of the time. The Oblak family's connections with influential families in Vrhnika, Logatec and Škofja Loka provide an insight into the life of the bourgeoisie at the turn of the century, not only in centres like Ljubljana but also in smaller towns across Slovenia.

Andrej Rahten's study links the Austria-Hungarian and the First Yugoslav periods of Slovene history. He focuses on three Slovene politicians who were active in the first half of the 20th century and held differing worldviews and party affiliations: Josef Schwegel (1836–1914), Ivan Švegel (1875–1962), and Anton Korošec (1872–1940). The study evaluates these politicians' views on art, with particular attention given to their collecting and patronage activities.

The dissolution of Austria-Hungary and the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (later the Kingdom of Yugoslavia) brought significant changes to the cultural situation in the former provinces of Styria and Carniola. Among other shifts, Ljubljana gained much greater importance, consolidating its role as the political, economic and cultural centre

of the Slovene territories. One of the key contributors to the economic and cultural life of the capital, though largely forgotten today, was the Ljubljana Fair. With its extensive commissions and large exhibition facilities, the fair significantly shaped and reshaped the scope and nature of public space. In her article, Vesna Krmelj examines the origins, significance, and operation of the Ljubljana Fair, focusing particularly on how art history, through the Ljubljana Fair, participated in and supported the processes of state-building, formation of civic identity and modernization.

The project team extends its gratitude to the editorial board of the journal *Acta historiae artis Slovenica* for the opportunity to publish part of the project's findings as well as to our colleagues at the France Stele Institute of Art History ZRC SAZU for their invaluable assistance and support in creating this issue, to the proofreaders for their thorough language reviews, and, of course, to the Slovenian Research and Innovation Agency, which enabled the project's realization and the publication of the journal. The editors of this thematic issue hope that the contributions will inspire researchers from various disciplines to pursue further research on the Slovene bourgeoisie, their artistic tastes and patronage roles, as well as on cultural life in Slovenia more generally during the 19th century and the first half of the 20th century.

Franci Lazarini
Renata Komić Marn